

YOSHLARDA KIBERMADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING OBYEKTIV VA SUBYEKTIV OMILLARI: TIZIMLI TAHLIL

Boymirzayev Qobil Karimjonovich

Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi (PhD)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23402748>

Annotatsiya: Maqolada yoshlarda kibermadaniyatni shakllantirishga ta'sir etuvchi obyektiv va subyektiv omillar ijtimoiy-falsafiy jihatdan tizimli tahlil qilinadi. E.Giddensning strukturatsiya nazariyasi va U.Bronfenbrennning ekologik tizimlar nazariyasi asosida omillarning makro-, mezo- va mikrodarajalardan iborat tipologiyasi ishlab chiqilgan. “Raqamli tubjoy” illyuziyasi, texnik ko‘nikma va madaniyat o‘rtasidagi uzilish hamda “teskari raqamli tafovut” muammolari tahlil qilinib, tashqi omillarning ichki ehtiyojga aylanishining uch bosqichli modeli taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: kibermadaniyat, yoshlar, obyektiv omillar, subyektiv omillar, strukturatsiya, raqamli tafovut, raqamli tubjoy, tanqidiy tafakkur, interiorizatsiya

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ТРАНСФОРМАЦИИ СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация: В статье проводится системный социально-философский анализ объективных и субъективных факторов, влияющих на формирование киберкультуры молодежи. На основе теории структуризации Э.Гидденса и теории экологических систем У.Бронфенбреннера разработана типология факторов на макро-, мезо- и микроуровнях. Проанализированы иллюзия «цифрового аборигена», разрыв между техническими навыками и культурой, а также проблема «обратного цифрового разрыва»; предложена трехэтапная модель превращения внешних факторов во внутреннюю потребность.

Ключевые слова: киберкультура, молодежь, объективные факторы, субъективные факторы, структуризация, цифровой разрыв, цифровой абориген, критическое мышление, интериоризация

SOCIO-PHILOSOPHICAL MECHANISMS OF THE TRANSFORMATION OF FAMILY VALUES IN THE CONTEXT OF DIGITAL COMMUNICATION

Abstract: The article presents a systemic socio-philosophical analysis of the objective and subjective factors influencing the formation of cyberculture among young people. Based on A. Giddens's structuration theory and U. Bronfenbrenner's ecological systems theory, a typology of factors at the macro, meso, and micro levels is developed. The illusion of the “digital native”, the gap between technical skills and culture, and the problem of the “reverse digital divide” are analyzed, and a three-stage model of transforming external factors into internal needs is proposed.

Keywords: cyberculture, youth, objective factors, subjective factors, structuration, digital divide, digital native, critical thinking, internalization

KIRISH

Raqamli muhitda ulg‘ayayotgan bugungi yoshlar ko‘pincha texnologiyalarni “tabiiy ravishda” biladigan avlod sifatida tasvirlanadi. M.Prenski ularni “raqamli tubjoylar” deb atagan edi [9]. Biroq keyingi tadqiqotlar bu tasavvurning ko‘p jihatdan afsona ekanini ko‘rsatdi: yoshlarning smartfon va ijtimoiy tarmoqlardan erkin foydalanishi ularning axborotni tanqidiy baholash, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish yoki onlayn xavflarni anglash qobiliyatiga avtomatik ravishda aylanmaydi [10]. Boshqacha aytganda, raqamli muhitda tug‘ilish raqamli madaniyat egasi bo‘lish degani emas. Kibermadaniyat o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi, u muayyan ijtimoiy omillar ta’sirida maqsadli ravishda shakllantiriladi.

O‘zbekistonda raqamli transformatsiya davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan [1], yoshlarga oid davlat siyosatida esa yoshlarni zararli ta’sirlardan himoya qilish va ularning intellektual salohiyatini rivojlantirish asosiy vazifalardan biridir [2]. Bolalarni zararli axborotdan himoya qilishning huquqiy asoslari ham yaratilgan [3]. Biroq yoshlarda kibermadaniyatni shakllantirish jarayoniga qaysi omillar, qanday tartibda va qanday kuch bilan ta’sir ko‘rsatishi masalasi tizimli ijtimoiy-falsafiy tahlil predmeti bo‘lmagan.

Maqolaning maqsadi — yoshlarda kibermadaniyatni shakllantirishning obyektiv va subyektiv omillarini tizimli tahlil qilish va ularning o‘zaro ta’sir mexanizmini ochib berishdan iborat. Vazifalar: omillarni tasniflashning metodologik asoslarini aniqlash; omillar tipologiyasini ishlab chiqish; obyektiv va subyektiv omillar dialektikasini asoslash; tizim hosil qiluvchi omillarni aniqlash.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda dialektik, tizimli-strukturaviy, tipologik, qiyosiy-tahliliy va abstraksiyadan konkretlikka borish metodlaridan foydalanildi. Dialektik metod obyektiv va subyektiv omillarning o‘zaro bog‘liqligi va bir-biriga o‘tishini ochib berishda, tizimli-strukturaviy yondashuv omillarni darajalar bo‘yicha tasniflashda qo‘llanildi. Qiyosiy tahlil orqali xorijiy empirik tadqiqotlar natijalari milliy kontekst bilan solishtirildi.

Nazariy-metodologik asos sifatida E.Giddensning strukturatsiya nazariyasi [4], U.Bronfenbrennning ekologik tizimlar nazariyasi [5], A.Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi va o‘z-o‘zini samaradorlik konsepsiyasi [6], Y. van Deykning raqamli tafovut nazariyasi [7] hamda S.Livingston va E.Xelsperning ota-onalar vositachiligi haqidagi tadqiqotlari [8] tanlandi. Giddens nazariyasi tadqiqot uchun alohida ahamiyatga ega: unga ko‘ra, ijtimoiy tuzilmalar inson faoliyatini ham cheklaydi, ham imkon beradi, inson esa o‘z faoliyati orqali bu tuzilmalarni qayta ishlab chiqaradi [4]. Bu g‘oya obyektiv va subyektiv omillarni bir-biriga qarama-qarshi qo‘ymasdan, ularning birligida tahlil qilish imkonini beradi.

NATIJALAR

1. Omillar tipologiyasi.

U.Bronfenbrennerning ekologik yondashuvi [5] asosida yoshlarda kibermadaniyatni shakllantiruvchi omillarni uch darajaga ajratish mumkinligi aniqlandi (1-jadval). Makro- va mezodarajadagi omillar shaxsga nisbatan tashqi, ya’ni obyektiv xarakterga ega; mikrodarajadagi omillar esa shaxsning ichki, subyektiv olamiga taalluqli.

1-jadval. Yoshlarda kibermadaniyatni shakllantirish omillari tipologiyasi

Daraja	Asosiy omillar	Ta’sir mexanizmi	Muammoli jihatlar
Makrodaraja (obyektiv)	Davlatning raqamlashtirish siyosati, kiberxavfsizlik qonunchiligi, ta’lim standartlari, axborot infratuzilmasi, global platformalar	Normativ, institutsional va texnologik shart-sharoitlarni yaratish	Qonunchilik va ta’lim dasturlarining texnologiyalar tezligidan orqada qolishi
Mezodaraja (obyektiv)	Oila, ta’lim muassasasi, mahalla, tengdoshlar guruhi, onlayn hamjamiyatlar	Ijtimoiylashuv, namuna, vositachilik va nazorat	Ota-onalar va o’qituvchilarning raqamli kompetentligi yetishmasligi
Mikrodaraja (subyektiv)	Motivatsiya, tanqidiy tafakkur, qadriyatlar, o’z-o’zini boshqarish, raqamli o’z-o’zini samaradorlik	Ichki tartibga solish, refleksiya, ongli tanlov	O’z bilimini ortiqcha baholash, impulsivlik

2. Texnik ko‘nikma va madaniyat o‘rtasidagi uzilish.

Tahlil yoshlar kibermadaniyatidagi asosiy paradoksni aniqlash imkonini berdi: texnik ko‘nikmalarning yuqori darajasi ko‘pincha kibermadaniyatning past darajasi bilan birga kechadi. Yosh foydalanuvchi ilovalarni tez o‘zlashtiradi, kontent yaratadi, biroq fishing xabarini taniy olmasligi, shaxsiy ma’lumotlarini o‘ylamasdan oshkor qilishi yoki onlayn muloqotda axloqiy me’yorlarni buzishi mumkin. P.Kirshner va P. de Bryukere tadqiqotlari “raqamli tubjoy” tushunchasining ilmiy asossiz ekanini va texnologiyalardan faol foydalanish chuqur raqamli kompetentlikka teng emasligini ko‘rsatgan [10]. Y. van Deyk raqamli tafovutni faqat texnologiyaga kirish imkoniyati bilan emas, balki ko‘nikmalar va foydalanish natijalaridagi farqlar bilan ham bog‘laydi [7]. Demak, yoshlar o‘rtasidagi asosiy tafovut endi “kirish” darajasida emas, balki “madaniyat” darajasida yuzaga kelmoqda.

3. “Teskari raqamli tafovut” muammosi.

Mezodarajadagi omillar tahlili milliy kontekst uchun muhim bo‘lgan muammoni ochib berdi. An’anaviy ijtimoiylashuvda bilim va tajriba kattalardan yoshlarga uzatiladi. Raqamli sohada

esa ko‘pincha teskari holat kuzatiladi: ota-onalar va ayrim o‘qituvchilarning raqamli ko‘nikmalari yoshlarnikidan past bo‘ladi. Bu holatni “teskari raqamli tafovut” deb atash mumkin. Natijada kattalar yoshlarning raqamli hayotiga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishga o‘zini qodir his qilmaydi va bu sohani nazoratsiz qoldiradi yoki aksincha, uni faqat taqiqlash orqali boshqarishga harakat qiladi. Har ikki holatda ham yoshlarda kibermadaniyatni shakllantirishning eng muhim kanali — oila va ta‘lim muassasasi samarasiz bo‘lib qoladi.

4. Obyektiv omillarning subyektiv ehtiyojga aylanishi modeli.

Strukturatsiya nazariyasi nuqtai nazaridan, tashqi omillar yoshlar ongiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir ko‘rsatmaydi: ular faqat shaxs tomonidan ichki qabul qilinganda — interiorizatsiya qilinganda samara beradi [4]. Shu asosda tashqi omillarning ichki ehtiyojga aylanishining uch bosqichli modeli ishlab chiqildi. Birinchi bosqich — xabardorlik: yosh kibermakonning xavf va imkoniyatlari haqida bilim oladi. Ikkinchi bosqich — o‘zlashtirish: bilim shaxsiy ahamiyat kasb etadi, yosh uni o‘z qadriyatlari bilan bog‘laydi va xavfsiz xulq-atvorni ongli ravishda tanlaydi. Uchinchi bosqich — odatga aylanish: xavfsiz va axloqiy xulq-atvor takrorlanish orqali barqaror odatga, ya‘ni madaniyatning tarkibiy qismiga aylanadi. Ko‘pgina profilaktik tadbirlar birinchi bosqichda to‘xtab qoladi va shu sababli kutilgan natijani bermaydi.

Tahlil asosida ikki tizim hosil qiluvchi omil aniqlandi. Obyektiv omillar orasida mezodaraja, ayniqsa oila va ta‘lim muassasasi hal qiluvchi ahamiyatga ega, chunki aynan ular makrodarajadagi siyosat va me‘yorlarni shaxsning kundalik hayotiga yetkazuvchi “bog‘lovchi bo‘g‘in” vazifasini bajaradi. Subyektiv omillar orasida esa tanqidiy tafakkur va qadriyatlar tizimi yetakchi o‘rin tutadi: texnologiyalar o‘zgarsa ham, ular yangi sharoitda to‘g‘ri qaror qabul qilish imkonini beradi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar oila omilining ahamiyatini xalqaro tadqiqotlar bilan qiyoslash imkonini beradi. S.Livingston va E.Xelsper ota-onalarning farzandlar internetidan foydalanishiga ta‘sirini o‘rganib, cheklovchi vositachilik — taqiq va vaqt chegaralari xavflarni kamaytirsada, raqamli imkoniyatlar va ko‘nikmalarni ham cheklashini ko‘rsatgan. Faol vositachilik, ya‘ni farzand bilan onlayn tajriba haqida suhbatlashish va birga o‘rganish esa ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi [8]. Bu xulosa milliy sharoitimizga ham mos keladi: o‘zbek oilasida ota-onaning obro‘si yuqori bo‘lgani sababli faol vositachilik katta salohiyatga ega. Biroq buning sharti — “teskari raqamli tafovut”ni bartaraf etish, ya‘ni ota-onalarning o‘z raqamli savodxonligini oshirishidir.

Muhokama talab qiladigan yana bir masala — subyektiv omillarning ahamiyati. A.Bandura o‘z-o‘zini samaradorlikni, ya‘ni insonning muayyan vazifani bajara olishiga ishonchini xulq-atvorning muhim regulyatori sifatida ko‘rsatadi [6]. Kibermadaniyat kontekstida bu ishonch ikki

tomonlama xususiyatga ega: past darajadagi o‘z-o‘zini samaradorlik yoshni himoya choralari qo‘llashdan to‘xtatib, asossiz yuqori darajadagi ishonch, ya‘ni “men hammasini bilaman” degan tasavvur uni ehtiyotsizlikka olib keladi. Shu sababli kibermadaniyatni shakllantirishda yoshlarning o‘z bilimni real baholash qobiliyatini rivojlantirish ham muhim vazifadir.

Shuningdek, makrodarajadagi omillar haqida ham to‘xtalish zarur. Global raqamli platformalarning algoritmlari foydalanuvchi e‘tiborini maksimal darajada ushlab turishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ular yoshlarning raqamli xulq-atvoriga milliy ta‘lim tizimi va oiladan kam bo‘lmagan ta‘sir ko‘rsatmoqda. Bu omilni milliy darajada to‘liq boshqarib bo‘lmaydi, biroq yoshlarda unga nisbatan tanqidiy munosabatni shakllantirish mumkin. Mazkur tadqiqot nazariy xarakterga ega bo‘lib, omillarning nisbiy ta‘sir kuchini yoshlar o‘rtasida o‘tkaziladigan sotsiologik so‘rovnomalar va statistik tahlil orqali aniqlash keyingi tadqiqotlarning vazifasidir.

XULOSA

Tadqiqot natijalari yoshlarda kibermadaniyat makro-, mezo- va mikrodarajadagi obyektiv va subyektiv omillarning o‘zaro ta‘siri natijasida shakllanishini ko‘rsatdi. Raqamli muhitda ulg‘ayish kibermadaniyatni avtomatik ravishda ta‘minlamaydi: texnik ko‘nikma va madaniyat o‘rtasida jiddiy uzilish mavjud. Tashqi omillar faqat xabardorlik, o‘zlashtirish va odatga aylanish bosqichlari orqali shaxsning ichki ehtiyojiga aylanganda samara beradi. Obyektiv omillar orasida oila va ta‘lim muassasasi, subyektiv omillar orasida esa tanqidiy tafakkur va qadriyatlar tizimi tizim hosil qiluvchi ahamiyatga ega.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi: birinchidan, ota-onalar va o‘qituvchilar uchun raqamli savodxonlik va farzandlar bilan faol vositachilik usullariga oid muntazam o‘quv dasturlarini tashkil etish; ikkinchidan, kibermadaniyatga oid profilaktik tadbirlarni bir martalik axborot berish bilan cheklamay, xavfsiz xulq-atvorni amaliy mashq qilish orqali odatga aylantirishga yo‘naltirish; uchinchidan, ta‘lim jarayonida tanqidiy tafakkur va raqamli etikani rivojlantiruvchi fanlararo yondashuvni joriy etish; to‘rtinchidan, yoshlar kibermadaniyatiga ta‘sir etuvchi omillarni muntazam o‘rganib boruvchi monitoring tizimini yo‘lga qo‘yish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ““Raqamli O‘zbekiston – 2030’ strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni. 2020-yil 5-oktabr.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. 2017-yil 8-sentabr.
4. Giddens A. The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. – Cambridge: Polity Press, 1984.

5. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.
6. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1986.
7. van Dijk J. The Digital Divide. – Cambridge: Polity Press, 2020.
8. Livingstone S., Helsper E.J. Parental Mediation of Children’s Internet Use // Journal of Broadcasting & Electronic Media. – 2008. – Vol. 52, No. 4. – P. 581–599.
9. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants // On the Horizon. – 2001. – Vol. 9, No. 5. – P. 1–6.
10. Kirschner P.A., De Bruyckere P. The Myths of the Digital Native and the Multitasker // Teaching and Teacher Education. – 2017. – Vol. 67. – P. 135–142.